

~~deze strek niet verwijderen~~

SMEE- OF STERRENTOREN

18

trecht.

(Met afbeelding)

Onder het bestuur van St. Radbodus, 14^{den} Bisschop van Utrecht (901—918) werd deze stad door de Deenen en Noormannen overvallen, die den prelaat noodzaakten deszelfs zetel naar elders over te brengen (*).

De Stad intusschen werd door hen verwoest, en de muren tot op den grond geslecht. Zij schijnen dezelve echter in bezit gehouden te hebben tot onder de regering van den 15^{den} Bisschop St. Baldericus, dien het gelukte dit vreemde volk van daar te verdrijven. Deze bouwde de stad weder op, en omringde haar met muren en torens in het 8ste jaar zijner regering (926) (†). Nu genoot Utrecht tot onder de

(*) Deventer scheen hem daartoe de geschiktste plaats te zijn; hij stichtte aldaar onder meer andere gebouwen, ook een huis, waarnaar ook thans nog de Bisschopstraat haren naam draagt.

(†) Batavia Sacra.

IIe. D. IIe. St.

regering van Adelbold, 19^{den} Bisschop (1008—1027) eenige rust, tot dat laatstgenoemde door Diederik III, Graaf van Holland, verongelijkt en in zijn regt verkort, van den Keizer last ontving, de landen van zijnen vijand te verwoesten. Dit was de eerste Bisschop die zelf de wapenen aangordde, daar de wereldsche Vorsten, ingeval de geestelijke goederen werden te kort gedaan, vroeger hunne beschermers en verdedigers waren geweest. Van tijd tot tijd namen nu de Bisschoppen eene krijgshaftige houding aan, hetwelk aanleiding gaf dat kleine verschillen met hunne naburen, te voren over het hoofd gezien, nu eensklaps het zwaard uit de scheede deden trekken, en daardoor het Sticht en den zetel der Bisschoppen gestadig aan belegeringen en overvallen blootstelden; waartegen men zich door blokhuizen en sloten op het platte land, en sterke muren en torens om de steden, beveiligen moest. Hieraan zijn de sterkten, waarvan nog in onze dagen geheel of gedeeltelijk de sporen zichtbaar zijn, hunnen oorsprong verschuldigd.

De regering van Heribertus, 26sten Bisschop van Utrecht, (1138—1150), kenteekende zich voornamelijk door onrust, zoo in Groningerland als van de zijde van Graaf Diederik den VI. van Holland, die met eene sterke krijgsmagt tegen de stad optrok, en vóór dezelve het beleg sloeg; hetwelk door het uittrekken van den Bisschop in geestelijk gewaad, gelukkig werd opgeheven (*). Dit bragt echter te weeg, dat men meer op zijne hoede begon te zijn. Onder andere versterkingen werd in 1145 dan ook aan de

(*) Zie dit Tijdschrift, 1ste Jaargang, pag. 575.

westzijde der stad een sterke toren aangelegd, die later bekend was onder den naam van Smeetoren. Dezelve werd, op last of onder het toezigt van eenen der Stadsvoogden, Burgemeesters of Schouten gebouwd, blijkens een opschrift, met gothische letters op eenen hardsteen uitgehouwen, en in den toren geplaatst, aan de zijde van den trap, die van den wal naar de lange Smeesteeg leidt.

Dit opschrift is als volgt:

anno dñi m̄ c.
 xlv regis coenradi
 bñ. ep̄i herberti in
 factum est hoc opus
 a prefecto (*) alfero ab
 munimen estium
 suorum et ad
 honorem civitatis
 trajectensis amen.

Hetwelk in het Nederduitsch aldus luidt:

• In het Jaar des Heeren 1145, het 7^e der Rege-
 gering van Koning Coenraad en het 6^e van Bis-
 schop Herbertus, is dit werk door den Stadvoogd

(*) Zie over den Praefectus urbis: Tirion tegenwoordige staat van alle Volken. Deel XXI, Stad Utrecht, bl. 425. — Romanae Hist. Anthologia recognita et aucta. Rott, 1685, p. 244.

Alferus gemaakt tot bescherming zijner burgers en ter eere der stad Utrecht, Amen."

Volgens Arnoldus Buchelius, *Descriptio Urbis Rheno-Traiectinae*, was, ten tijde van dien geleerden, in den toren boven dit gemelde opschrift, het wapen van Keizer Karel V. geplaatst, met dit onderschrift:

Atque iterum Caroli renovatum tempore quinti /
 Ex Teremundani (*) placito qui p̄sult urbi
 Sexagimillena subscriptis un̄ trīginta.

Dat is:

Hernieuwd ten tijde van Karel V., op bevel van Teremundanus, die Gouverneur van de stad was in 1529.

(*) De uitgave van deze *Descriptio Urbis Rheno Traiect.* auct. Arnoldo Buchelio, door P. v. Musschenbroek omtrent het jaar 1809 bezorgt, is niet van drukfouten vrij te pleiten. Het eerste hiergemelde opschrift met het oorspronkelijke vergeleken, bevat onderscheidene onnaauwkeurigheden; het tweede, met latere reparaties waarschijnlijk vernietigd, kunnen wij niet vergelijken; dit is echter zeker, dat de hier bedoelde persoon in stukken in de Archieven alhier voorhanden, bij zijne beëdiging den laatsten October 1528, wordt genoemd: Heer Jan van Dermonde Heer van Bourgnival, Luitenant of Onderstadhouder van Utrecht, President van den Raad en Overste Artillerijmeester van Z. K. Majesteit. Die zelfde persoon is den 10 Mei 1536, te Breda gestorven en aldaar begraven. Van Goor, in zijne beschrijving van Breda, maakt het nog erger, en noemt hem Joannes Teremundanus D. de Borgnival. Zie het latijnsch gragschrift aldaar, p. 82.

REDACTIE.

Het is zeker, dat deze toren bij zijne stichting veel sterker geweest is dan dezelve zich thans voor- doet. In zijne nabijheid vindt men eene later toege- metselde poort (*) die waarschijnlijk voor eene *sortie* gediend, en welligt tot de gekluisde verblijfplaatsen onder den wal geleid heeft.

Wat nu den naam betreft van Smeetoren, deze is zijnen oorsprong verschuldigd aan het smede of smits- gild, aan hetwelk deze toren in later tijd, ter bewa- king was toevertrouwd; bij zijne stichting echter kan dezelve dien naam niet ontvangen hebben, daar wij van de instelling der Gilden niet vóór het jaar 1238 gewag gemaakt vinden (*).

Ook de overige torens werden genoemd naar de Gilden, die dezelve bewaakten: behalve den Sme- toren vinden wij dien van de *wantsnijders*, (hand- schoenmakers); *snijders*, (kleermakers); *vischkoopers*; *mars- of kooplieden*, (Plompentoren); *botterlieden*, (kooplieden in boter en kaas); *graeuwerkers*; *bijhou- wers*, (timmerlieden) enz.

Aan ieder hoofdgild (vroeger uit 21 bestaande, doch in 1415 op 12 teruggebracht,) was de bewaking van eene sterkte toevertrouwd; ingevolge besluit van den Raad der stad van 1450, moesten zij met de schut- ters, onder aanvoering van de leden van den Raad en van de onderhomannen van den Gilde niet alleen ieder hunnen vasten toren (†) bezetten, maar zelfs de ronde doen.

(*) Buchel ter aangehaalde plaats.

(*) Burman Utrechtse Jaarboeken.

(†) Zie L. E. Bosch, Utrechtse Schutt. Daar wij aangeteec-

Het is niet onwaarschijnlijk dat ook in deze torens de vergaderingen der Gilden plaats vonden, die dan ook geheel of gedeeltelijk in het onderhoud derzelve voorzagen (*). Wij weten niet dat ergens eenige dier torens heeft gediend tot werkplaats voor het gild waartoe hij behoorde, maar opmerkelijk is het, dat toen omtrent 1812 een gedeelte van den wal aldaar werd hersteld, men in de omgestorte aarde eene aanzienlijke hoeveelheid sindels, of asch van steenkolen heeft gevonden. Dit zoude aanleiding kunnen geven om eene werkplaats te veronderstellen, of om waarschijnlijk bij te zetten aan het gevoelen van Mr. J. Scheltema, ons mondeling medegedeeld, dat de Smeesteege, aan dezen toren grenzende, in vroeger tijd voornamelijk door smeden werd bewoond. Er zijn wel eens bedenkingen tegen dit gevoelen ingebracht, maar zeer aannemelijk komt het ons voor, ook zonder de medegedeelde bijzonderheid omtrent de gevonden sindels, dat de gildebroeders eene woning zochten in de nabijheid der plaats, waar zij zoo menigmaal zich moesten bevinden, vooral in eenen tijd dat men minder op de woonplaats behoefde te letten om zijn bestaan te vestigen, hetwelk genoegzaam verzekerd was voor een bekwaam werkman, indien hij slechts eenmaal in het gild was opgenomen.

Wij kunnen ons niet onthouden eene uitweiding te maken, welke ofschoon niet op den Smeetoren,

kend vinden, dat er in 1490, 18 versterkte punten bewaakt werden. De Gilden moesten dus meer dan één punt bezetten.

REN.

(*) Zie dit Tijdschrift voor 1836, 2e deel, 1ste stuk, pag. 41.

echter op het Smedegild betrekking heeft, en ten bewijze strekt hoe groot de invloed der Gilden was bij de stedelijke regering, wanneer door deze maatregelen werden genomen, welke met de verdediging der stad in verband stonden. Geen wonder ook, want de gildebroeders waren de beste verdedigers en getrouwste burgers der stad.

Het stuk, berustende in het Archief van het Smedegild, in het Eloijs Gasthuis alhier, is van den volgende inhoud:

Wy Borgmeysten Scepten Raide en gemeyne ouderman vande oude ende nyen Raide der Stadt van Vtrecht Maken kondt allen luyde Dat alsoe drie costelicke bussen, als twee Cortouwen en een voetslange ons bynnen onsz Stadt gelevert wesen Anno vyftienhondert en vyftien lestlede, Ende noch vier goede bussen Alsoe een halff Cortouwe, een voetslange mit twee ander slangen, all van coper gegoten. Noch Elffduysent Driehondert Sevenentseventich pont Salpeters Ende noch Drieduysent Driehondert sessendetachtentichpont spaens zwevels, (*) ons nu oick bynnen onsz Stadt gelevert wesende in desen tegenwoerdigen jair tot bescermenisse van onsz Stadt, doen maken ende gekoft syn, Om diewelke insdeels te betalen, voertyts Anno zestien voirdeden zeker lyffrenten ofte ponden bynnen onsz Stadt Ende nu in desen jair zeker erflicke los-

(*) In des Raeds dagelyks boek van dien tijd, vinden wij deze artikelen aldus opgegeven: De Cartouwen en Slangen wegende te zamen 13350 ponden, elke 100 pond om 13 gulden Hollands; de Salpeter elke 100 pond voor 9 gulden, en het gelijk getal ponden Spaansche Zwavel voor 5 schellingen.

renthen den penninck negenthien Geryt Sterck coepman tot Antwerpen, by consent van de gemeynen gilde vercoft zyn. Soe ist dat wy wederom geloest hebñ en geloven mits desen aen hande vande gemeynengilde voirsz. Dat wy die voerg noch oick gheen ander bussen, Salpetor, Zewel, Cruyt, Cloeten, noch igene totten bussen behoert, der Stadt van Vtrecht toebehoefde, tot eniger toecomender tyt wechheven, wileenen noch weerloes werden en zellen, in gheene wys buyten toedoen beliefnisse wil ofte consent vande gemeynen gilde der Stadt van Vtrecht voirsz. Alle danck zonder argelist. Des toerkonde soe hebñ wy onser Stadt groete zegel aen desen brieff doen hangen. Gegñ int jaer ons Heeñ Duysent Vyffhondert ende negenthien des Saterdag na sunt Jacobs dach des Heyligen Apostels.

J. VALENTINUS *Secr.*

Door zijne nabijheid aan het Duitsche-huis hebben ook de Ridderden den uitgang of de poort onder dezen toren gebruikt, waarschijnlijk tot verdediging, en in gemeenschap met den uitgang welke aan het Duitsche-huis zelve is. Wij hebben het niet onbelangrijk geoordeeld de hurocedul, mede in het bovengenoemde Archief berustende, waarbij haa het gebruik dezer poort werd toegestaan, in zijn geheel hier te laten volgen, te meer dewijl daaruit blijkt, dat hoewel de toren eene versterking van de stad was, en ook de aanspraak van de stedelijke regering op deszelfs gebruik niet werd miskend, de Gildebroeders echter in dit contract als vrije meesters van denzelfden te werk gaan.

» Dit naebeschrevene syn voorwaerde tusschen den eerweerdighen ende vromen Hrn. Hrn. Steven van Suylen van Nyevelt Lantcommandeur der Duytschen orden der Balyen van Utrecht op den een Willem Bourt ende Arnt Aertssoen Oudermans in der tyt ende voirt der ghemeene Gildebroeders van der Smedegilde tUtrecht op ter andere syden in den eersten soo heeft die Lantcommandeur voirsz. van den Oudermans ende van der ghemeen Gildebroeders voirsz. in huurweerde ontvanghen hore cluysghilden toern gelegen after den Duytschen huise ingaende te Paeschen A°. MXV achtientwyntig jare lanck duerende, elck jaere om vier pont stadt paey van Utrecht van welcke twyntich jare huyde den voirsz. Lantcommandeur den Oudermans ende ghemeen Gildebroeders van der Smedegilde voirsz. aen gereeden penninghen of vermucht voldaan ende betaalt heeft den lesten penninck met den eersten mit voorwaarden oft alsoo gevele dat die stadt van Utrecht den toern voirsz. gelyck andere toernen om last ende node geopent woude hebben daer en sell die lantcommandeur nyet tegens weesen alle dinck sonder argelist des toirkonde soo hebben wy Lantcommandeur voirsz. onsen segell ende wy Oudermans ende ghemeen Gildebroeders voirsz. onsen Gilden segell aen desen Brieff doen hangen; gegeven int jaer ons Herfduysent vyfhondert ende achtien op ten thienden daeh in Meerte, dese briefe syn twee aleens spreekende."

Sedert zijne stichting tot op de vertimmering in 1529 vinden wij niets merkwaardigs van den Sme-

teren geboekt. In het jaar 1642 echter verwisselde deze sterkte van bestemming, en in plaats van de stad, tegen vijandelijke aanvallen, te verdedigen, werd hij de beschermer van kunsten en wetenschappen."

Reeds twee jaren vroeger had men hiertoe het voornemen opgevat. Wij lezen in de notulen der Stad van dien tijd:

d. 16 Nov. 1640. Wt het rapport van de heeren den IIe deser hier toe gecommitteert verstaen synde dat tot d'Astronomische speculatiën bequaemst geoordeelt worde de Smeetoorn mits deselve een weynich daertoe accommoderende, is den anderden Cameraer daertoe gelast behettel. dat daeroan alvorens een model gemaect en alhier vertoont sal worden.

En nu werd het plan volvoerd. Het besluit daaromtrent leert ons, waar vroeger deze waarnemingen geschiedden, hetgeen zoo ver wij weten, nog nergens is medegedeeld, en ten bewijze strekt van de vroege beoefening der wetenschappen in deze stad.

16 Mei 1642. Is goedgevonden dat men in de plaats van den toorn op Hasenborch totte Astronomische speculatiën sal accommoderen de Smeetoorn.

Waarschijnlijk staat dit besluit in verband men den spoedig toenemenden bloei van de toen nog zoo jeugdige Hoogeschool, welke aanwas eene afzonderlijk ingerigte plaats daartoe noodzakelijk maakte, daar het raadhuys hiertoe om meer dan ééne reden minder geschikt was.

Nu werd hij ontdaan van zijne spits, dewelke men nog op oude kaarten en afbeeldingen aantreft; verkreeg een breed plat, met leuninggen omgeven, in

welks midden een achtkant koepeltje met glazen voorzien, geplaatst werd.

In het jaar 1680 schijnt dezelve in eenen slechten staat geweest te zijn, daar wij in een raadsbesluit van 19 Julij van dat jaar het navolgende vinden :

Gecom^m ter finantie syn versocht inspectie te nemen van de Smeetoren, ende overleg van kosten te maken, tot herstellinge van de selve om daer op weder te doen de Astronomische demonstratien.

Dit onderzoek had ten gevolge, dat op den 2^{en} Augustus daaraanvolgende, een besluit werd genomen, waarbij de herstelling werd bevolen.

De Vroedschap gehooft het rapport ende advis van de Heeren Gecom^d ter finantie, die inspectie hadden genomen van den Smeetoren, ende een overslagh van kosten gemaect heeft verstaen dat deselve sal worden gerepareert ende herstelt tot het doen van Astronomise demonstratien. Ende worden haer E. E. geautho- riseert tottet effectueren van dien.

Nog heden wordt deze toren tot het houden van sterrekundige waarnemingen gebezigd. Na de herstelling der Hoogeschool in 1815 werd dezelve onder het oog van den verdienstelijken Hoogleeraar G. Moll op eenen beteren voet tot die waarnemingen ingerigt, en van vele nieuwe voorwerpen voorzien.

De afbeelding van denzelven is genomen van den Cingel, en stelt den toren voor zoo als die zich thans bevindt.

Ten slotte betuigt de Redactie haren dank aan den Heer W. J. A. van Romondt te Zeist, voor de goedgunstige mededeeling van eenige belangrijke bijzonderheden, dezen toren betreffende.
